

NIHILIZMAS LIETUVOJE, ARBA KAS BENDRA TARP A. ŠLIOGERIO IR E. SEVERINO

Rita Šerpytė

Vilniaus universiteto
Religijos studijų ir tyrimų centras
Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius
Tel. / faks. (370 5) 266 76 13
El. paštas: rita.serpyte@rstc.vu.lt

Kaip nihilizmo problemos kėlimo bei nihilizmo ir Niekio problemos nealternatyvaus traktavimo pavyzdžius autorė analizuoja E. Severino ir A. Šliogerio filosofiją. Nihilizmo ištakų analizė rodo, kad būtent loginė (onto-loginė) nihilizmo plotmė provokuoja nihilizmo kritiką. Šiuolaikinės ontologijos radikali orientacija – neoparmeniškoji laikysena, atstovaujama Severino, – nihilizmą taip pat laiko loginiu „defektu“. Autorė parodo, kad nors Severino save ir išbraukia iš Vakarų mąstytojų, „užmiršusių būtį“, t. y. mąščiusių nihilistiškai, šis iškėlimas nėra Vakarų ontologinės tradicijos užginčijimas, o atvirkščiai – yra jos aktualizavimas. Šliogerio filosofijoje išvengiama „pačios būties“ požiūrio nulemta nihilizmo skelbimo: Šliogeris nihilizmo problemą įšaknija antropologiškai. Šliogerui nihilizmo skelbimo ir jo konceptualizavimo horizontą sudaro savitas svyravimas tarp retorinės ir antropologinės plotmių. Šliogerui nihilistinis yra mąstymas, kuriame ne Niekis yra tapęs Būties duoties būdu, o kaip tik mąstymas, kuriame Būtis visada buvusi Niekio duoties būdas. Autorė problemiška klausia – kaip įmanoma ir ar įmanoma skelbti nihilizmą, užginčijant Būtį kaip pirminę metafizinę duotį ir šitaip iškeliant save anapus Vakarų mąstymo tradicijos?

Pagrindiniai žodžiai: nihilizmas, Niekis, Būtis, logos, Vakarų mąstymas.

Šio straipsnio atspirties pozicija – autorės nuostata, kad nihilizmas yra ne vien tam tikros epochos dvasios „diagnozė“, bet ir esmingas Vakarų mąstymo įvykis.

Laikantis šios pozicijos, tampa prasminga klausti – kaip Lietuvos filosofijoje yra įprasminama ši vakarietiška mąstymo patirtis? Ar nihilizmas įgauna tam tikrą tematizaciją Lietuvos filosofų darbuose, pagaliau – ar esama Lietuvoje vakarietiškos nihilistinio mąstymo saviemonės?

Bet kuris atsakymas į šį klausimą, iškeltą vakarietiško filosofavimo kontekste, susidurtų su nihilizmo ir Niek(i)o problemų santykiu. Šio straipsnio autorės esminė konceptuali nuostata – nealternatyvus *nihilizmo* istorijos ir *Niekio* istorijos traktavimas¹. Keliant ir sprendžiant nihilizmo problemą, būta ir esama daugybės bandymų papasakoti minėtas dvi „isto-

¹ Plačiau žr. R. Šerpytė. *Nihilizmas ir Vakarų filosofija*: Mokslinė monografija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007.

rijas“ kaip atskiras ir skirtingas „istorijas“. Tačiau tokie pasakojimai veikia primena teorinę kaleidoskopą, nei problemiška kelia klausimą „kas yra nihilizmas?“ ar atsako į jį. Nealternatyvią minėtų „istorijų“ traktavimo galimybę teikia postmetafizinė mąstymo perspektyva, ypač M. Heideggerio mąstymas. Sykiu atrandamas tas atspirties taškas, iš kurio galima iš naujo užklausti apie nihilizmą.

Radikaliais tokio nealternatyvaus *nihilizmo* ir *Niekio* istorijų traktavimo pavyzdžiais taip pat galėtume laikyti, viena vertus, iškilais šiuolaikinio italų filosofo Emanuele Severino mąstymą, kita vertus, Arvydo Šliogerio filosofiją. Tad į ką nukreiptos šių mąstytojų nihilizmo diagnozės ir ką jų teorinė rekonstrukcija leidžia apskritai pasakyti apie šią Vakarų mąstymui esmingą patirtį?

Bandant sugretinti šias dvi figūras ir jų nihilizmo „koncepcijas“, pirmiausia tenka remtis nihilizmo ir Niek(i)o problemų santykio geneze.

Kaip žinia, Vakarų mąstymas pačią didžiausią paslaptį, slaptumą ar mįslę išvelgė Parmenido kūrinio *Apie prigimtį* 6 fragmento 1–2 eil.: „Būti yra, o nebūti nėra“ arba „Būtis yra, o Niek(i)o nėra“. Visa Vakarų metafizika tam tikra prasme yra šio fragmento komentaras. Vakarų filosofija *Būties* ir *Niek(i)o* alternatyvą mąstė ir kaip tariamą (parmenidiškasis Dievos kelias), ir kaip tikrą (Schellingas, Heideggeris – Nakties kelias), bet visada – Būties mąstymo perspektyvoje. Net išvelgiant tikrą alternatyvumą, Niekis tebuvo traktuojamas kaip pačios Būties duoties būdas, kaip uždanga, slepianti Būtį.

Spekuliatyvaus ėjimo tuo, parmenidiškai tariant, Nakties keliu teorinės ištakos – antikos sofisto Gorgio mąstymas, jo tezė *Nieko nėra*. Kaip tik iš naujo pakartodamas šią Gorgio ištarą ir atkartodamas krikščionių mąstytojo Fridugizo argumentaciją, modernybės mąstymas

jau naujame kontekste praktikuoja ir plėtoja tam tikrą Niek(i)o retoriką. Šios retorikos esminiu bruožu būtų galima laikyti negatyvumo žaismės antifraziškumą, t. y. šio momento akcentavimą.

Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad modernybės mąstymas pirmiausia susiduria su nihilizmu kaip specifine problema – kaip tam tikru epochos dvasios *diagnozės skelbimu*, ir tik retrospektyviai, iš esmės heideggerišku žvilgsniu žvelgiant, imama atpažinti ir nihilizmo problemos sąsaja su Niek(i)o problema. Tačiau faktas, kad jau XVII a. *Niekas* pasiekia ekstremalų savęs apreiškimą – jis pasirodo kaip *loginė pasekmė, retorinė žaismė ir ontologinė bedugnė*, – nėra atsitiktinis. Niek(i)o teritorija išsiplečia, jis tampa „matomas“ kasdienybėje. Tačiau, mano manymu, nihilizmo pasirodymas, pats šio fenomeno „iškilimas“ ir jo konceptualizacijos poreikis yra ontologiškai nulemtas: *Nihil est* yra teiginys, kuris pats save sugriauna, ir tai imama vadinti taip pat nihilizmu.

Tad ieškant *nihilizmo* problemos šaknų, tenka atsižvelgti į trijų terminų – logikos, ontologijos ir retorikos – konvergenciją, kuri įgalinama ir pateisinama išraiškos *Nieko nėra* dvilype prigimtimi: ši išraiška – ir oksimoronas, ir antifrazė. Oksimoronas, nes „suvienija“, „suderina“ priešingas apibrėžtis – Būtį ir Nieką; antifrazė, nes teigia to, ką reiškia pats žodis, priešybę (reikšmės priešybę). Žinoma, visa šitai galioja, jei Niekas laikomas „vardu“, o ne vien tam tikra gramatine struktūra.

Bet būtent *loginė* Niekio problemos plotmė ir provokuoja tam tikrą nihilizmo kritiką (verčia skelbti nihilizmą kaip tam tikrą „diagnozė“). *Nieko* negalima nei pasakyti, ištarti, nei mąstyti, *Niekas* yra iškeldinamas iš kalbos, o jo sakymas, mąstymas, t. y. ir „palikimas“ kalboje, „yra“ nihilizmas. Tokia neoparmenidiška

nuostata – nihilizmo kaip loginio „defekto“ traktavimas – yra būdingas ir E. Severino².

Taigi čia nihilizmas yra laikomas logine-ontologine „klaida“, kuri įvyksta kaskart, kai Niek(i)ui ir nesuvokiamybei teikiamas pirmenybiškumas – „nihilistinis“ pirmenybiškumas (žr. Severino 1995: 415–434).

Į nihilizmą kaip loginę „klaidą“ apeliuoja ir Rudolfas Carnapas savąja Heideggerio *Kas yra metafizika?* kritika. Akivaizdu, kad Carnapo kritika, nukreipta į *Nie(i)ko* idėjos – buvimo, kurio esama anapus Būties, didžiulę „filosofinę“ galią, – šios idėjos nepajėgia atmesiti. Juk pati jos galia kaip tik ir „paremta“ ta logine „defektyvia“ jos prigimtimi. Carnapas tad *Nieko* problemos neišsprendžia, veikiau ją ištirpdo.

Todėl Severino jaučia galįs iš naujo kelti *Niek(i)o* idėjos, pačios *Nieko* sąvokos teisėtumo klausimą.

Niekas, Severino požiūriu, yra nepaneigiamas. Tačiau *Niekas* esąs ne kas kita kaip vidinis Būties, Būčiai vidujas modalumas. Ir jo buvimas *Nieku* yra ne kas kita kaip Vakarų mąstymo optinė iliuzija. Tad neoparmenidiškos Severino tezės prigimtis yra radikaliai *ontologinė*, o ne, pavyzdžiui, antropologinė ar gnoseologinė³. Tad Severino, dažnai vadinamas nau-

² Pagrindines savo ontologines nuostatas, o sykiu ir požiūrį į nihilizmą E. Severino išdėsto dar 1972 m. savo knygoje *Nihilizmo esmė (Essenza del nichilismo, Paideia, 1972)*. Antrasis išplėstas ir papildytas knygos leidimas išėjo 1982 m. (Adelphi Edizioni, Milano) sykiu su vokiškuoju vertimu (Klett-Cotta, Stuttgart). Šiame straipsnyje cituojama iš antrojo 1995 m. perleisto leidimo.

³ Šiuo atžvilgiu Severino pozicija skiriasi nuo jo mokytojo ir pirmtako G. Bontadini pozicijos. Neoparmenidiškoji Severino nuostata grindžiama teze, paremta radikaliai ontologiniu požiūriu. Sykiu Severino kritikuoja Bontadini už jo „ontologinį dualizmą“ – gnoseologinio pobūdžio išlygas, bandant suderinti parmenidiškąjį būties nekintamumą su patirties prieštarinumu. Žr. *Atsakymą kritikams (Risposta ai critici)*, in: *Essenza del nichilismo*, p. 287–316.

juoju Zenonu, bando įgyti pačios *Būties požiūrį*. Iš šios perspektyvos jis formuluoja ir savo nihilistinę „diagnozę“, o sykiu ir nihilizmo „konceptiją“: „Savo esmiškąja prasme nihilizmas būtent ir yra įsitikinimas, kad daiktai – žmonės, augalai, akmenys, žvaigždės, dangus, žemė, mintys, jausmai, garsai, formos, miestai – yra niekas: bet taip yra būtent todėl, kad esama įsitikinimo, jog daiktai kyla iš nieko ir į jį sugrįžta. Įsitikinimas, kad esiniai yra niekas, yra kraštutinė beprotybė. Vakarai yra nihilizmo istorija, nes jie yra istorija tikėjimo, kad esinys svyruoja tarp būties ir nieko“ (Severino 1988: 184).

Taigi Severino atsiremia į loginę *Nieko* problemos plotmę, tačiau jam būties *logika* nėra nei istorinė, nei intuityvistinė, nei modalinė. Būties logika jam yra, sakytume, iki-leibniciškoji. Tad Severino nihilizmo „diagnozę“ skelbia, t. y. elgdamasis iš esmės nyčišškai – heidegeriškai, nihilizmą laiko Vakarų „logika“ labai originaliu būdu. Nihilistinis negatyvumas, pradedant definicija-neigimu, baigiant dialektika, yra mąstymo, priešpriešinančio Būtį esiniams, išdava, rezultatas: patys esiniai iš tikrųjų yra ne kas kita kaip „afekto, kurį reikia paneigti“ buvimas. Negatyvumo onto-loginis priėmimas, jo ontologinis „pateisinimas“ atveda į *Būties užmarštį*. Kreacionistinis mąstymas, suponuojantis daiktų kilimą iš nieko, lygiai kaip ir techninis-mokslinis mąstymas, pretenduojantis operuoti Būtimi, ją sugriaudamas ir produkuodamas, yra tos pačios Būties užmaršties pasireiškimas. Klaida persmelkia visą Vakarų istoriją, nuo graikiškojo ontologizmo iki moderniosios technikos (žr. Severino 1995: 253–263).

Taigi Severino mąstymo išdavos yra kraštutinės – *Nieko elenchos* prieina nepaneigiamą tvirtinimą: pats *Niekas* yra daiktas (žr. Severino 2000b: 30–34). Jis „yra“ arba žodis, arba sąvoka, arba loginė išdava, arba klaida, taigi ir *Niekas* yra daiktas, jis „esti“ Būtyje, nėra tiesiog niekas. Bet, žinoma, vis dėlto teks pa-

stebėti, kad čia kalbama apie ypatingą dalyką – apie tokią sąvoką ar idėją, kuri provokuoja patį šį už, *anapus būties*. Taigi būtis įima į save ir tai, kas jai, sakytume, grasina ir stumia kitur, kas yra *anapus* jos. Toks ontologinis projektas ir toks nihilizmo supratimas savo ruožtu verčia Severino elgtis nyčiskai-heidegeriškai: metafiziškai diagnozuodamas nihilizmą, Severino save išbraukia iš Vakarų mąstytojų, „užmiršusių būti“, t. y. mąščiųsių nihilistiškai (žr. Severino 1995: 195–251; 253–263; 2006: 169; 190). Tačiau šis iškėlimas nėra Vakarų ontologinės tradicijos užginčijimas – atvirksčiai, tai yra jos aktualizavimas.

Arvydo Šliogerio filosofija neabejotinai yra išskirtinis Lietuvos filosofinės kultūros faktas. Sykiu akivaizdu, kad Šliogerio filosofijai pamatiškai svarbus negatyvusis mąstymas, nihilizmo „tema“. Dar *Niekio varduose* jis rašė: „Gerai žinau, kodėl mano mąstymo horizonte atsidūrė lyg ir netikėta, o tradicinėje filosofijoje šiek tiek eretiška tema – Niekis. Stulbinanti pastarojo dešimtmečio patirtis Niekį negailestingai įstūmė į mano apmąstymų avansceną“ (Šliogeris 1997: 8).

Tačiau analizuojant Šliogerio filosofiją nihilizmo problemos kontekste tampa akivaizdu, kad ir *Niekio vardai*, ir *Niekis ir Esmas* nėra vien „maištas prieš nihilizmą“ (žr. ten pat), bet pretenduoja į patį radikaliausią Vakarų metafizikos užginčijimą, taip pat į postmetafizinio mąstymo užginčijimą.

Tad sykiu iškyla klausimas, ar apskritai korektiška Šliogerio mąstymą vertinti ir apie jį kalbėti tradicijos kontekste? Netgi ar įmanoma tai padaryti? Pabandyčiau tai iš dalies atlikti, išryškindama svarbiausius momentus, kur, mano manymu, steigiasi didysis Šliogerio ginčas su Vakarų metafizika, kaip skelbiamas ir konceptualizuojamas nihilizmas.

Šliogerio pozicijos radikalumas pirmiausia paremtas tuo, kad jis užginčija Būtį kaip pir-

minę metafizinę duotį: Niekis, o ne Būtis yra pirmoji metafizinė duotis. Tad į savo paties iškeltą klausimą apie Niekio ir Būties ontotopinę pirmenybę Šliogeris atsako Niekio naudai. Šis momentas, mano manymu, yra pats esmingiausias – į jį savaip sueina visos Šliogerio mąstymo gijos (ypač knygoje *Niekis ir Esmas*).

Tačiau kas verčia įvykdyti tokį apvertimą ir kokie jo padariniai?

Knygos *Niekis ir Esmas* pradžioje iškėlęs sunkų klausimą „Nuo ko pradėti?“ (žr. Šliogeris 2005: 16) ir atsakęs – pradėti reikia nuo kalbos, Šliogeris pastebi, kad net tada, kai pradedame nuo kalbos, mes pradedame nuo daiktų: nuo „štai šito“ regimo daikto ir tokių regimų daiktų ansamblių. Būtent šiuo požiūriu bent formaliai ir paranku pasirodo sugretinti Šliogerio ir Severino filosofiją. Tokio sugretinimo akstinas – abiem mąstytojams būdingas daiktų – juslinio kosmo – hipostazavimas ir, atrodytų, tokia hipostaze paremta nihilistinė Vakarų filosofijos diagnozė. Tačiau giliau pažūrėjus aiškėja, jog šios pozicijos išsiskiria.

Kita filosofinis Šliogerio judesys yra naikinimo skelbimas. Esmingiausia pasirodo esą tai, kad kasdienis žvilgsnis į daiktus parodo savo plėšrumą – savo naikinantį pobūdį. „Kaip galėčiau nusakyti esmingiausią mano (mūsų) kasdienio santykio su daiktais bruožą, jo metafizinę šerdį ar matricą? Tai – negatyvumas arba dar paprasčiau – naikinimas“ (Šliogeris 2005: 35). „Kasdienybė yra pirmasis, labiausiai nekrentantis į akis, naikinimo limbas. Nihilizmas slepiasi po monotoniško instrumentinio daiktų naikinimo vualiu...“ (ten pat: 37).

„Kas lemia, kad kasdienybės bangovaizdyje gali vykti – negali nevykti nesibaigiantis virtualus daiktų naikinimas. Ar esama metafizinės kasdienio nihilizmo galimybės sąlygos <...>?“ (ten pat: 40).

„Kasdienis naikinimas neišvengiamas todėl, kad esama kažkokio metafizinio X, kuris ir su-

dar „transcendentalinę naikinimo galimybės sąlygą“. Vadinasi, kasdienybė yra naikinimas + X, ir tas X traktuotinas kaip absoliutus, pirminis ir galutinis virtualiojo naikinimo pradmuo“ (ten pat).

Šios citatos liudija, jog tik priėmus prielaidą, kad esama neatšaukiamos naikinimo galimybės sąlygos, tampa įmanomas pats nihilizmo skelbimas. Tačiau naikinimo judesio tapatinimas su nihilizmu Šliogerui pasirodo nepakankamas. „Nihilizmo arealas nesutampa su naikinimo arealu“, – sakoma *Niekyje ir Esme* (ten pat: 175).

Ir čia, sakytume, Šliogeris daro esmingą savo mąstymui judesį – naikinimą pamatiškai išaknyja žmoguje – *Niekio Sūnuje*⁴. Žmogus esąs *Niekio Sūnus*, nes jam esąs būdingas per teklinis naikinimas. „Todėl, – sako Šliogeris, – žmogus yra nihilistas ne kada nors ar kur nors, bet esmingai, visada ir visur“ (ten pat). Todėl ir nihilizmas pasirodo esąs ne kokia nors „teorija, įsitikinimas ar poza, o sudaro žmogaus, kaip Niekio Sūnaus, metafizinį branduolį“ (ten pat). Taigi šitaip „išvengiama“ „pačios būties“ požiūrio nulemtas nihilizmo skelbimo: Šliogeris nihilizmo problemą išaknyja antropologiškai. Jam nihilizmą lemia ne pastarojo genezė iš Niek(i)o, nihilizmo šaknys jam ne onto-*logi-*

nės, o veikiau ontoantropologinės (jeigu ši išraiška nėra prieštaringa savyje). Tiksliau tariant, Šliogerui nihilizmo skelbimo ir konceptualizavimo horizontą sudaro savitas svyravimas tarp retorinės ir antropologinės plotmių.

Šliogeris yra paskelbęs, kad *Niekio ir Esmo* paastraštė galėtų būti *Prieš nihilizmą*. Nihilizmas Šliogerui tad yra „diagnozė“ – metafizinė Vakarų mąstymo diagnozė; tačiau nihilistinis jam yra mąstymas, kuriam ne Niekis yra tapęs Būties duoties būdu, o kaip tik mąstymas, kuriam Būtis visada buvusi Niekio duoties būdas. Kitaip tariant, Šliogeris Vakarų mąstymo nihilistinę diagnozę skelbia šio mąstymo pamatinio ontologinio principo užginčijimo kaina.

Severino nihilizmo diagnozė, kaip galėjome įsitikinti, metafiziškai skelbia išlikdamas ontologinėje Vakarų mąstymo tradicijoje – įsakmiai kviesdamas „sugrįžti prie Parmenido“; o Šliogerio filosofijos interpretacija atskleidžia, kad jam antropologiškai išaknyto radikalaus naikinimo, t. y. nihilistinis, judesys būtų ne tik ėjimas Nakties keliu (Schellingas, Heideggeris), bet kaip tik ėjimas parmenidiškuoju „Dienos keliu“.

Tad pagrindinis klausimas, iškylantis interpretuojant Šliogerio filosofiją, ir yra – kaip įmanoma ir ar įmanoma (ar prasminga) skelbti nihilizmą, užginčijant Būtį kaip pirminę metafizinę duotį ir šitaip iškėlus save anapus Vakarų mąstymo tradicijos?

⁴ Dar *Niekio varduose* Niekį ir naikinimą susiedamas visų pirma su sąmone, A. Šliogeris išreiškia J.-P. Sartre'ui artimą požiūrį: „Ir toji 'skylė', per kurią į žmogaus akiratį įsiveržia (apskritai pirmąkart ateidamas į pasaulį) Niekis, yra būtent sąmonė ir visų pirma „grynoji“, nuo juslumo ir daiktiškumo atitrūkusi sąmonė. Dabar galime pasakyti taip: grynoji sąmonė yra žmogaus (ir tik žmogaus) sugebėjimas atsiverti Niekui arba stovėseną Niekio akivaizdoje“ (Šliogeris 1997: 27); „Galbūt Naikinimas yra neatskiriama grynosios sąmonės dalis ar net pamatinė jos veiksmas?“ (ten pat: 25). Tačiau jau *Niekio varduose*, kaip vėliau ir *Niekyje ir Esme*, išeina į areną retorinė figūra – Niekio Sūnus – naikinimo ir neigimo judesio sąmonėje „įkūnytojas“: „Kaip sąmoninga būtybė, žmogus yra Niekio Sūnus“ (ten pat: 27).

LITERATŪRA

- Severino, E. 1988. *La tendenza fondamentale del nostro tempo*. Milano: Adelphi Edizioni.
- Severino, E. 1995. *Essenza del nichilismo*. Milano: Adelphi Edizioni.
- Severino, E. 1999. *La buona fede*. Milano: Rizzoli.
- Severino, E., Coda, P. 2000a. *La verità e il nulla*. Milano: Edizioni San Paolo.
- Severino, E. 2000b. *La legna e la cenere*. Milano: Rizzoli.
- Severino, E. 2005. *Antologia filosofica dai Greci al nostro tempo*. Milano: BUR.
- Severino, E. 2006. *Il muro di pietra*. Milano: Rizzoli osservatorio.
- Šliogeris, A. 1997. *Niekio vardai*. Vilnius: Pradai.
- Šliogeris, A. 2005. *Niekis ir Esmas. I-II t.* Vilnius: Apostrofa.

NIHILISM IN LITHUANIA OR – WHAT IS IN COMMON BETWEEN A. ŠLIOGERIS AND E. SEVERINO?

Rita Šerpytė

Summary

The article deals with the philosophy of Emanuele Severino and Arvydas Šliogeris as two cases of the non-alternative treatment of the history of nihilism. The analysis of the fountainhead of nihilism demonstrates that the critics of nihilism is being evocated on a logical (onto-logical) level. The radical orientation of contemporary philosophy – neoparmenidian one – which is namely represented by E. Severino, treats nihilism as a logical “defect”. While Severino excludes himself from those Western thinkers, who “have forgotten” the Being, according to the author, this elimination is not the contestation of Western ontological tradition, but, on the contrary, its actualization. Šliogeris avoids the treating of the nihilism as determined by the attitude of “Being itself” as he

roots the nihilism antropologically. The horizon of the proclamation and the conceptualization of the nihilism, for Šliogeris, is composed of the particular fluctuation (variation) between the rhetorical and antropological levels. For him, the thought is a nihilistic one not in the case when Nothingness has become a mode of the givenness of Being, but when the Being is a mode of givenness of Nothingness. The author questions – how it is possible or whether it is possible to proclaim the nihilism, while contesting the Being as the primordial metaphysical givenness, and taking this way yourself out of the tradition of Western philosophy?

Keywords: nihilism, Nothingness, Being, *logos*, Western thought.